

nak esetei a majomnál, kutyánál, tengeri nyúlánál, más-más eredményekkel járnak. Minél feljebb haladunk az állati rendben, az agykéreg annál fontosabb, végre egészen nélkülözhetlen organummá válik a magasabb pszichikai functiókra nézve. De minden emlősnél a mellső agy e tájékának elvesztése végzetesen maga után vonja a vakságot.

Még említést teszünk *Gustave Belot* szemléléről a társadalmi élet és gyakorlat köréből, a legújabb irodalmi kiadványok nyomán, melyek közül tüzetesebben szól *Henri George*-nak a pápához intézett nyílt leveléről, melynek álláspontját a *Marx-féle socialismushoz* közelfekvőnek hiszi, habár *George* visszaautsítja a socialismust abban az értelemben, hogy előtte mi sem lenne igazságosabb, mint a piac szabad versenye s a személyes érdek, mint a termelés egyetlen lehetséges ösztönzője. Böven szól *Vanniról* is s annak a földjáraadékok egy egyetlen adó által helyettesítő gondolatáról, a mely egyenlő volna a földbirtok kárpótlás nélküli socialisálásával. Megjegyzi azonban hogy ezzel, ha elismertetik is, hogy mindenkinek egyenlő joga van a föld használatához, de nincs eldöntve az a kérdés, vajjon egy ily rendszer a legkedvezőbb is-e a termelés intensivitása tekintetében?

* * *

Új politikai folyóirat indult meg Párisban, *Marcel Fournier* szerkesztésében „*Revue Politique et parlementaire*“ cím alatt, melynek hozzánk beküldött mult év novemberi (5. sz.) mutatóványszáma valóban becses tartalommal köszönt be. Magvas és beható dolgozatokat veszünk benne elsőrendű íróktól, így *Glasontól* „A codificatio állapotáról Európában a XIX. században“. (*La codification en Europe au XIX siècle.*) Szerző abból indul ki, hogy korunk egyik főjellemtvonásához tartozik az Európában, Ázsiában, Afrikában, Amerikában, sőt Ausztráliában is mindenütt megindult codificatio munkája. Azután pillantást vet az európai codificatio történetére a század első felében, ismerteti azt a nagy harczot a jogtudomány terén, mely egyfelől *Thibaut* és a codificationalis iskola, másfelől *Savigny*, *Hugo*, *Eichhorn* stb., vagyis a jogtudomány történeti iskolája közt megindult, midőn amazok a codificationalis jogfejlés mellett foglaltak állást s a római jogot a törvényalkotás művének gátló akadályaként de-

nunciálták, míg emezek nyíltan fölvették a keztyűt s a codificatio rendszerét egyenesen összeférhetetlennek mondták a germán szellemmel. A XIX. század közepe táján a codificatio műve tényleg fenn is akadt egész Európában, kivéve az 1852-ben létrejött osztrák büntető törvénykönyvet. Azonban az olasz és német egység kivívása után egyszerre buzgó tevékenységet kezd ismét kifejteni Európa majd minden állama abban az irányban, hogy a codificatio ügyét akár új törvények alkotása, akár a már érvényben levők revisiója útján előbbre segítse. Olaszország nemzeti egysége megalapítása pillanatában mindjárt felismerte, hogy a törvényhozás egysége a politikai egység kiegészítője és az államra nézve nagy erő forrása az egyes provinciák összekapcsolására. Ugyanez útra tért Németország is, s 1870 után az egyesülés megerősítésére egész sorát kezdte megalkotni a codexeknek, így az 1876-ban revideált büntető törvénykönyvet, perrendtartást, bűnvádi eljárást, az 1877-iki csődtörvényt.

De mindezeknek betetőzése, az általános polgári törvénykönyv még hátra van. Poroszország megmaradt múlt századbeli „Landrecht“-je mellett, Bajorországban igen nagy a polgári törvénykezés eltérése, köztük a *Codex Maximilianeus Bavaricus*. Württemberg „Landrecht“-je a XV. századig nyúlik vissza, csupán Szászországnak van valóságos magánjogi codexe, mely 1865. márczius 1-én lépett életbe.

Ebből láthatólag Európa majd minden országa végleg magáévá tette a codificatio rendszerét, s az utolsó 30 év alatt igyekezett is azt életbeléptetni; csak egy nemzet zárta el magát ez áramlattól: Anglia.

Munkája további részében Glasson a francia codificatio történetét tárgyalja, s annak vizsgálatába kezd, hogy vajjon a code civile-t, úgy a mint van, szükséges-e revideálni?

Lebon André francia kamarai képviselő igen fontos és actualis problémával foglalkozik a parlamenti reformban, melynek feladatát három irányban összpontosítja: korlátozni az obstructiót, gyümölcsözőbbé tenni a törvényhozói munkát s a kamarák politikai működésének együttességét koordinálni.

Az első feladatra vonatkozólag elégnék tartaná a szavazás megszorítását bizonyos alárendelt és ideiglenes jellegű kérdésekben. Épen úgy szükségesnek tartja, hogy névszerinti szavazás esetében (*scrutins à la tribune*), mely körülbelül egy órát köt

le, ne legyen elég negyven tag aláírása, mint jelenleg gyakorlatban van, hanem térjenek vissza a nemzetgyűlés régi gyakorlatára, mely a többség specialis határozatát kívánta meg a névszerinti szavazás elrendeléséhez.

Egyidejűleg azonban szükségesnek véli Lebon a módosítványok beadásának jogát és szükségét némi határok közé szorítani. Igaz, hogy e módosítások előterjesztésének joga a kezdeményezési jog származéka, mely pedig a kormány kezdeményezési jogának kiegészítésére és ellenőrzésére szolgál, s mint ilyen, elismeri Lebon nagy alkotmányos fontosságát. De mostani érvényét mégis tűrhetetlennek tartja, a mikor egy, a vita folyamán improvizált módosítvány, még ha lényegében nem is különbözik egy előbbittől, melyet a kamara már elvetett, föltéve, hogy csak a szövegben történt legyen némi változtatás, egész új vitának enged helyet.

Legérdekesebb reformterve azonban Lebonnak a beszédek időt rabló tartamának megrövidítése. Érti, hogy egy parlamenti tag, kinek nem volt alkalma résztvenni a vitában, czélszerűnek találja már csak választóira való tekintettel is, végleges szavazatának indokait tüzetesen kifejtteni. De nem volna-e elég arra nézve — kérdi Lebon — egyszerűen írásba foglalni indokait s azokat az ülés gyorsírói jegyzőkönyvébe beiktatni egész terjedelmökben? Ezzel mindenki nyerne; az illetőnek nem kellene a ház figyelmetlenségével megküzdeni s a ház türelme nem lenne próbára téve.

Az obstructio azon módjával szemben, mely nemrég előadta magát Franciaországban, a mikor egy négy-öt szakaszból álló javaslathoz a szavazás elodázása érdekében több mint száz módosítványt nyújtottak be, Lebon azt az eljárást ajánlja követni, hogy a ház külön határozattal mondja ki, hogy a kérdéses törvényjavaslat vitáját nem fogja bizonyos időn túl nyújtani s ha az a határidő eltelik, minden további vita nélkül legyen elrendelendő a szavazás.

Más módjai is vannak Lebonnak az eljárás és tanácskozási rend egyszerűsítésére. A mai gyakorlatnál tudjuk, hogy a kormány betérjeszt egy többé-kevésbé éretten megfontolt javaslatot, ezt kinyomatják, szétosztják, az osztályokhoz utasítják. Már most Lebon épen az osztályok igénybevételét kifogásolja. Mert mik ezek az osztályok? Havonkint, sorshúzás útján alakult esetleges

csoportok, melyek annyira ephemerek, hogy semmi collectiv életnek nem szolgálhatnak gyújtópontjául, s annyira tehetetlenek, hogy a képviselők többsége részt sem vesz munkálataikban.

Az osztályok működése tudvalevőleg nálunk is merőben névlegessé vált, s ezért méltán foglalható állás azoknak mai szervezetökben való fentartása ellen. Nem így azonban Franciaországban, hol nem lévén állandó bizottságok, ezek ideiglenes összeállításába a párttekintet nélkül alkotott osztályok időről időre igen egészségesen folyhatnak be. Ebben, szerintünk, a parlamenti rendszernek egy becses gondolata rejlik s ezért csodáljuk, hogy Lebon a francia rendszer daczára sem barátja az osztályok fentartásának, mint a melyek az általok alakított bizottságokban sem tűrózik híven vissza a házat.

Ismételjük, nekünk különösnek tetszik az az okoskodás, mely épen a parlamentarismusnak oly szerencsésen megtalált biztosítékait a párturalom túlkapása ellen nem méltatja kellő figyelemre. Lebon felhossa példa gyanánt azt az eszmét, mely a törvények előkészületi munkájának állandóvá tétele végett megengedné az újonnan összeült kamarának, hogy ugyanott vehessen föl egy kérdést, a hol az előző kamara azt elejtette, a nélkül, hogy köteles lenne *ab ovo* fogni fel újra az előzetes eljárás szálait. Ezt a gondolatot azonban ő maga sem helyesli, s rámutat arra, hogy távol attól, hogy a kor a parlamenti idő tartama kinyújtásának kedvezne, ellenkezőleg minden állam azon igyekezik, hogy ezek tartamát lehető szoros határok közé szorítsa. Angliában, Németországon, Ausztriában, Olaszországban nem egy törvényhozási periodus, hanem egyetlen ülészak alatt kell hogy egy javaslat mindkét ház hozzájárulásával törvényerőre emelkedjék.

Helyesebbnek találja Lebon a jelenlegi bizottságok reformálását. Utal Németország példájára, hol az osztályok szintén léteznek, de sokkal jobb rendszer mellett. A német parlament osztályai évenként kisorsolva, egész éven át tartanak, nem mint Franciaországban, csak egy hónapig; van tehát idejük némi tömörülésre s élő és cselekvő organumokká fejlődésre. Azonkívül, mikor bizottságokat választanak, mindenik képviseltetheti magát más osztály tagjai által is. Végül, hogy ellensúlyoztassék a sors igazágtalan szeszélye, mely az osztályok közt esetleg úgy oszthatta fel a képviselőket, hogy egyes politikai csoportok túlsúlyban legyenek, mások ellenben képviselet nélkül maradjanak, e

czélből egy parlamenten kívüli bizottság, a pártok idősebbjeiből alakult tanács szabja meg előre, hogy minden bizottságban minden csoport hány taggal vegyen részt, az osztályok csak választó testületek ez előre kivont határok közt.

Könnyíti a helyzetet a német parlamentben az is, hogy egy törvényjavaslatnak valamely bizottság által való megvizsgálása ritkán kötelező, s megtörténik gyakran, hogy egy javaslatot csak egy első általános vita után utasítanak bizottsághoz, tehát a javaslat alapelvei semmi vélemény által meg nem kötött szabad megvitatásban részesülhetnek.

Ha azonban a Reichstag külön bizottságokat küld ki, akkor ezek sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint a francia bizottságok. Az illetékes tagoknak nagyobb számát foglalják magukba, minden párt arányosan képviselve van bennök, s már az első vita alapján tájékozva a ház uralkodó hangulatáról, s ezzel állandóbb összeköttetésben, mert ellenkező határozat nem léteiben minden képviselőnek joga van jelen lenni az üléseken.

Ez a rendszer szerencsés egyeztetése — mondja Lebon — a francia gyakorlatnak az angol alsóház hagyományaival, mely nem ismer külön bizottságokat, hanem az általános vita után az egész ház mintegy bizottsággá alakulva fog hozzá az egyes szakaszok vizsgálatához. Magáévá tette ezt a kitűnőnek bizonyult rendszert az olasz kamara is 1888-ban, sőt ez még tovább ment, mert büntető törvénykönyve reviziójánál belátván annak lehetetlenségét, hogy egy több száz szakaszból álló törvényt külön-külön szakaszonként fogadtasson el, ahhoz a heroikus módhoz folyamodott, hogy egyetemleg szavaztatta meg az egész törvényt. A francia kamara hasonlóan jár el a szerződések megszavazásánál, melyeknek egyes szakaszait nem teszik fel külön-külön szavazásra, hanem csak „en bloc“, úgy okoskodván és igen helyesen, hogy egy codex épen úgy, mint egy szerződés, egy syntetikus egészet képez, melynek egyes részeit nem lehet az egész sérelme nélkül módosítani.

Azért a francia kamara is, ha rossznak talál egy szerződést, csupán annak egyes stipulatiói revideálására a kormányhoz benyújtott indítványt szavaz meg.¹

¹ Valószínű, hogy ily eljárás mellett nálunk sem rekednének meg annyiszor és oly hosszú idő óta már oly alkotások, mint a polgári törvénykönyv tervezete, a codicatorok és enquete-ek útvesztőiben.

Mindezen czélok elérésére Lebon csak egyetlen szakasz fölvételét ajánlja a hárszabályok rendelkezései közé; azt, hogy legyen följogosítva a törvényhozás egy törvényjavaslat beterjesztése pillanatában nyilvános ülésben az általános vitát megindítani, mely azonban csupán a javaslat elvi oldalára szorítkoznék, fenmaradván a kamarának, az elvi irányt módosító indítványokat szavazni meg. Ha azután a kamara elhatározná, hogy belemegy a részletes vitába, előzetesen áttétetheti a szakaszokat egy, az osztályokban választott külön bizottsághoz. A részletes vita az egyes szakaszok körül forogna s a módosítási jog ez alkalommal a tényleg fennálló föltételek mellett volna gyakorolható. Tisztán csak formalitás lenne aztán a harmadik felolvasás, melynél csupán a szövegezés nyerne megvitatást.

E kiváló jelentőségű tanulmány után *Charles Roux* értekezik a czukor-kérdésről, czélul tűzvéni ki annak kimutatását, hogy a jelenlegi gazdasági rendszer, midőn a mezőgazdaság föllendülését vette jelszavául, ennek épen nem volt segítségére; ellenben legyőzhetlen akadályokat gördített a kereskedelem, ipar és tengerészet elé; félreismerte a legnagyobb zöm, a fogyasztók érdekeit, s további fentartása Franciaországot a gyors elszegényedés lejtőjére juttatná.

E tétele bizonyítására előadja Franciaország czukortermelelése történetét, a répaczukor fölfedezése által okozott nagy forradalomig, a belföldi és a gyarmati czukortermelelést kifejlett élet-halál-versenyt, melynek során az idegen finomított czukor nemesak ellepte Franciaország piaczeit, de behatolt magába Franciaországba is, s a francia czukorkivitelt mindjobban kiszorította, szemben Németország, Ausztria-Magyarország, Belgium és Hollandia mindinkább növekvő forgalmával.

Actualis tárgyat érint *Ferdinand Dreyfuss* a hágai interparlamentáris conferentiáról és a békebarátok mozgalmáról írott cikében. („La conférence interparlementaire de la Haye et le mouvement pacifique“.) A kérdés most tényleg igen számosakat érint közelebből, tekintettel a most összeülő újabb békeconferentiára. Nem, mintha azt remélhetné valaki — írja Dreyfuss — hogy a nemzetközi eszmék solidaritásának ez újabb megpecsételése lényegesen közelebb hozná az emberiséget ahhoz az álomhoz, melyet Saint Simon megjövendőlt s Lamartine megénekelt egy európai „Egyesült-Államokról“; de ha ily utopiák

nem táplálhatók is, egy ügy, melynek oly harczosai vannak, mint *Gladstone*, *Bonghi*, *Castelar*, *Jules Simon* Európa politikai elite-jéből, nem bukhatik el, s hogy az eszme immár a külügyi cancellariákban is hódít, mutatta a Behring-halászat kérdése is a legutóbbi diplomatai incidensek közt.

A nemzetközi békebiróság intézménye valóban nagy lépéssel haladt az utóbbi évtizedekben előre. E század folyamán nem kevesebb, mint 58 esetben ítélt, melyből csupán az utolsó tizenegy évre 20 esik. Legiói a ligáknak, comitéknak és fiókoknak terjesztik mindenütt a civilisált világon a békebarátok programját s buzgólkodnak azok megvalósítása mellett. Angliában az „International Arbitration and Peace Society“ s a „Wisbeck local Peace Society“, melyek több ezer tagot számlálnak; Olaszországban a lombard unio különböző fiókjai, a melyek közül a perugiai csak a múlt évben is több mint ezerötyszáz hivat gyűjtött össze a híres umbriai város tanácstermébe; Ausztriában a nemzetközi érdeklődösség elismertetése mellett egy lelkes humanista nő, Suttner bárónő dolgozik és agitál fáradhatatlanul; míg Németországon szintén örvendetes arányban szaporodnak a békebarátok egyesületei. Szóljunk-e Párisról, hol a „Société d'arbitrage entre les nations“ oly nevetek mutat az ügy élén, mint Siegfried és Yves Guyot, volt ministerek, a nagyérdemű diplomata, de Courcel báró s politikusokat, mint Desjardins és Frédéric Passy.

1892-ben megalakult végre Bernben a nemzetközi békebarátok állandó bizottsága, Európa minden nemzetei közül választott 15 taggal, mely bizottság a schweizi törvény által nemcsak mint erkölcsi és jogi személy ismertetett el, de a szövetségtanács részéről évi subventióban is részesül. Páris, London, Róma, Bern és Chicago voltak a bizottság által évenként rendezett congressusok eddigi székhelyei, s a legutóbbi, Antwerpenben tartott congressus már oly kérdéseket vetett fel, mint a china-japán arbitrage, azután a nemzetek között meghatározott időre kötendő békeegyezmény kérdése, nemzetközi jogi tanszékek felállítása, munkásszövetkezetek képviseltetése a congressuson, az európai államokat a gyarmati területek kizárólagos protectoratusától eltöltő egyezmény stb.

Ezeknek a congressusoknak mintegy hivatalos organuma s azok fölött áll az 1888. október 31-én életbeléptetett interparlamentaris conferentia. A conferentia első párisi összejövetelén,

1889-ben, Jules Simon elnöklete alatt még csak 99 volt tagjainak száma, a francia, angol, olasz, spanyol, belga, dán, magyar, görög és amerikai nemzetekből; de már az 1890-ik júliusi londoni összejövételen 116-an vettek részt, köztük a storthing által hivatalosan kiküldött norvég képviselők, lord Herschell, lord-cancellár elnöklete alatt. Következő évben Rómában Biancheri kamarai elnök vezetése alatt már 15 volt a résztvevő államok száma. Numa Droz vezette a tanácskozásokat 1892-ben Bernben s ez alkalommal a francia kamarák küldöttje maga Trarieux, a jelenlegi igazságügyminiszter volt, 1893-ban Brüsszelben, 1894-ben, mint tudjuk, Hágában jött össze az értekezlet, a mikor 1500-an jelentették be csatlakozásukat Európa különböző parlamentjeiből, s 150 parlamenti tag volt személyesen jelen, köztük 14 francia.

Ismerjük az ez alkalommal hozott határozatokat, melyek egy nemzetközi békebiróság elvének elfogadására s az államok közt támadható conflictusok békés elintézésének módjára, továbbá háborúban a magántulajdon védelmére, a semlegességüket fenntartani kívánó államok semlegessége biztosítására, a sajtóhoz intézendő felszólításra vonatkoznak. De legfontosabb volt reánk nézve ezek közt a román küldöttek által fölvetett indítvány bukása, mely közvetve a magyar állam tekintélye ellen irányulólag annak a kérdésnek megvitatását sürgette, hogy milyen elbánás illeti meg a nemzetiségeket egy különböző ethnographiai összetételű államban. Hogy hasonló viszálykeltésre számított s teljesen inopportunos kérdésnek tárgyalása jövőben egyáltalán lehetetlenné tétessék, ezért határozta el a conferentia, hogy jövőre semmi indítvány se legyen napirendre tűzhető a bureau-igazgató előzetes véleményének meghallgatása nélkül.

Érdekesnek tartjuk még kiragadni a füzet gazdag tartalmából *Motoyosi Sarjau* jeles dolgozatát is a modern Japánról és a koreai kérdéstről. („Le Japon moderne et la question coréenne“.) Rendkívül tanulságosak az exoticus nevű szerző nézetei az ép befejezett china-japáni conflictusról. Szerinte jogosult optimismus azt hinni, hogy a nagy világtörténeti tényben, mely most lefolyt előttünk, az emberiségnek jobb ösztönei fognak végre is felülkerekedni, s Korea függetlensége kiindulási pontja lesz egy hatalmas reactionnak, mely az évezredek óta traditióiban megcsontosodott Chinát bele fogja vezetni az európai civilizatio haladó

áramába. És ezen a téren sokat és nagyot várhatunk e szorgalmas és nagy képességekkel megáldott néptől, melynek kitaratása, politikai és társadalmi nagy erényei, eddig nem érvényesülhettek az emberiség közügye érdekében, mert minden szellemi megnyilatkozását lenyűgözte a hivatalos mandarinátus szűk és elfogult látköre.

Ezt a párhuzamot különben élesen és sok szellemmel vonta ki épen a napokban a brüsseli egyetem világhírű tanára, *Elisée Reclus* is egy előadásában, melyben azt vizsgálta, hogy a japániai győzelme mily eredményekkel járhat esetleg a chinai birodalom egész culturájára nézve. Csak föl kell tételoznünk, mi lenne p. o. Európából egy teljesen és kizárólagosan classikus műveltség nyüge alatt. Nem volnának sem vasútaink, sem távirdáink, sem telephonunk, sem iparunk és köztisztaságunk. Ugyanez a helyzet most Chinára nézve; ott is egy szent és megközelíthetetlen tudományosság czopfos formulái tartják lekötve az erőket és a profán élettől elzárkózva, privilegizálják a korszerű tudás hét pecséttel elzárt könyvét. Makacs conservatismus, a mult meddő imádata s bizonyos szellemi fetisizmus ül nyomasztólag a közélet minden intézményén s a mozdulatlanság halálcsendjében elsorvadva hal ki minden közeszmény a szivekből. Hosszú századokon át, mely alatt a népek millióit mind közelebb hozta a közös célok felismerése egymáshoz s az emberi nem erkölcsi végcéljához, csupán China maradt meg elsánczolva a római és hellén civilisatiót megelőző culturája bástyái mögött, barbárnak tekintve minden idegent, mely betolakodni mert kast-szervezetének dohos falai közé. Ennek a rendszernek megdőlését jelenti China óriási veresége, ennek a leczkének tanulságait várja most tőle a nyugot, mely rokonszenves részvétellel, de a történelem igazságaiban rejlő ellenállhatatlan erő fölemelő tudatában értesült az elkerülhetetlen fordulatról.

—n—r.

* * *

Stange: Die christliche Ethik in ihrem Verhältniss zur modernen Ethik. Paulsen, Wundt, Hartmann. Preisgekrönt von der theologischen Fakultät in Göttingen. Göttingen, 1883. VI+99 lap. Nagy 4r. Ára 3 mark.

E kitüntetett pályamű éles kritikája Paulsen, Wundt és Hartmann modern etikai rendszereinek, melyek gyökeres hibáit azok vallástalan álláspontjában látja, holott az igaz erkölcsi életnek egyedüli biztos alapja csak a vallás lehet. Nem a részletkérdések érdeklik, sőt inkább az említett három modern etikusnak főbb alapelveit veszi vizsgálódás alá; nevezetesen azt a módot, a melylyel e bölcselők az etikai fogalmakhoz, eszményekhez s azok lényegéhez jutnak; aztán az erkölcsiség célját s azt a képességet keresi, a melynél fogva az eszmények gyakorlati indokol s az erkölcsi élet különböző köreinek átalakítására szolgálhatnak s végeredményében arra a következtetésre jut, hogy az etika vallástalan megállapítása általában véve szilárd morális világnézetre és élő meggyőződésre nem vezethet.

Paulsen „utilitarismusa“ szerint az erkölcsi eszmény a társas közösség jóléte, vagyis „az emberi tökéletesség értelmében vett objectiv életalakulás“, a mi más szóval annyit jelent, hogy az elérendő legfőbb jó a természetes emberi élettevékenységek és képességek normális kifejtésében és fokozatos fejlesztésében áll. Subjectiv eudámonizmussal van tehát itt dolgunk, a melyben „az individualis existentia élvezete“ képezi az erkölcsiség utolsó célját. Az erkölcsi cselekvésnek célja az ember, mint subjectiv lény, míg az emberiség objectiv történeti fejlődésének a tényével Paulsen épen nem számol.

Az utilitarismus magasabb fokozata a *Wundt* lipcei tanár által etikai főművében képviselt, ú. n. „erkölcsi evolutionismus“, mely a lét alapját, értékét és célját a szellem-erkölcsi élet fejlődésében látja s így minden erkölcsi cselekvés zsinórmértékét is ebben szemléli. Az erkölcsiség legközelebbi célja tehát a cultura, vagyis a culturalis javak, mint „objectiv szellemi értékek“ eszközlése és fokozása, míg annak végcélja az emberi szellemi erőknak a végtelenségig való fejlesztése. Ez a legmagasabb eszmény azonban — szerző szerint — vallás nélkül föl nem fogható és gyakorlatilag sem realizálható. Hiányzik tehát az objectiv mérték a *Wundt* által hangsúlyozott „objectiv érté-